

NOTER

- 1: At den udbredte brug af piratkopiering på undervisningsområdet kombineret med krav om billigt (og godt) software til skoleundervisningen har ført til, at flere større amerikanske firmaer nu vender sig fra dette marked og i højere grad vælger at satse på et mere betalingsdygtigt marked, skal her lades ude af betragtning.
- 2: I modsætning til mange tilsvarende programmer er dette forsynet med hjælpeprogrammer i form af ordbog (indlagt ordliste) og lydbånd (der oplæser ordet), ligesom eleven kan stoppe programmet.
- 3: Her tænkes på lærerens kontrol og styringsfunktion og den sanktionsmulighed, der ligger i prøver, eksamen og karakterer. Disse forhold sætter sig også igennem i skjult form i en 'progressiv' undervisning, jvf. 'Den progressive elendighed? - næranalyse af en undervisningssamtale i 1.g' af Søren Thornye i Meddelelser fra dansklærerforeningen nr. 3, 1977.
- 4: Hermed ses bort fra de 'kvalifikationer', der ligger i den skjulte læreplan, i form af krav om tilpasning og underordning under en autoritet, som kan udledes af EDB-programmer udformet efter model fra den programmerede undervisning, hvor autoriteten er nedlagt i maskinen.
- 5: Dette gælder for hovedparten af de hyppigst anvendte datasprog.
- 6: Se en nærmere uddykning af denne diskussion i:
'Matematik og Datalære en skøn forening?'
Birthe Lund Jensen, Ole Skovsmose,
Skole og EDB årbog 86, Munksgaard 1986.

Birthe Lund Jensen er kandidatstipendiat ved institut for elektroniske systemer, Aalborg Universitetscenter

Informatikken som utopi

Af Jørgen Poulsen

Medieforskerne mødte den nye informationsteknologi med betydelig skepsis i begyndelsen af 1980'erne. Nu synes pendulet at være i et andet yderpunkt og utopierne omkring informatikkens muligheder blomstrer. Denne artikel forsøger at se informationsteknologien i et socialt perspektiv, i forhold til brugen af andre medier, især TV og radio, og ikke som en kraft "i sig selv". Vores behov for at udføre nye kommunikative handlinger vil være afgørende for informatikkens succes. Og her véd vi faktisk noget: I analysen af behovene og deres sociale kontekst (som visse informatikutopister synes at glemme) synes indsigterne fra de sidste 20 års positivistiske og kritistiske medieforskning at være brugbare.

Informationsteknologi er in. Industripolitiske og forskningsmæssige programmer i milliardklassen sættes i gang i USA, Japan og Danmark. Uddannelsessektoren mødes med krav og forventninger om informatikundervisning overalt og selv venstrefløjens teknologikritikere og vadmelsgræsgrødderne øjner den store solopgang. Man fristes til at citere den gamle: "Et spøgelse går gennem Europa...." (1). Og modsat forrige århundrede, ser det denne gang ud til, at både paven, de borgerlige regeringer, fagforeningerne og medieforskerne er enige om, at vi ikke har brug for Ghostbusters, men chips og sociale eksperimenter. (2). Informationsteknologien byder sig til som løsningen: En deus ex machina som skal klare alle vort komplicerede samfunds problemer med planlægning, participation, demokrati, informationskløfter, beskæftigelse, etc.

Det er hovedideen i denne artikel, at den utopiske holdning bør fastholdes, men kvalificeres i form af en integreret utopi, der ikke blot ser teknologiens blotte muligheder, men også dens drivankre: Samfundets sociale og økonomiske bindinger. Det er vigtigt at fastholde teknologiens betydning i anvendelsessituationen,

ikke blot som en abstrakt mulighed. Den tyske filosof Ernst Bloch skelner mellem en udviklings "latens" og "tendens". (3). Latensen er alt det som overhovedet kan frigøres, tendensen er det, som med størst sandsynlighed efter en analyse af de medgående faktorer, kan siges at ville ske. Hermed er ikke sagt at en udviklings eller teknologiens anvendelses tendens ikke kan ændres, tværtimod. Men denne ændring sker ikke ved teknologiinddragelsen alene, kun i et langt bredere socialt perspektiv.

Medieforskningens betydning

I analysen af dette sociale perspektiv, mener jeg, at medieforskningen kan bidrage ganske væsentligt til at analysere informationsteknologiens tendens, altså dens mest sandsynlige udviklingsperspektiver. Medieforskningen har samlet en endnu ufuldkommen, men dog betydelig empiri og teori om menneskers kommunikationsbehov og kommunikative adfærd.

Tilbage fra behavioristerne og Shannon og Weavers informationsoverførsels teorier (4), har kommunikationsforskningen arbejdet bredt med alt fra afsenderintentioner, kanalstøj, og indholdsanalyse til reception og effekter.

Som en underafdeling af - eller måske rettere et sidespor til denne brede kommunikationsforskning - har specielt massemedieforskningen nogle særlige muligheder for at belyse individuelle og samfundsmæssige kommunikationsformer i informatikkens tidsalder. Medieforskningens styrke ligger i, at den er vant til at arbejde med indlejrede og ikke enkeltstående informationssystemer: At medierne fungerer i en flerhed af gensidigt påvirkende systemer og at mediekonsumtionen som regel foregår som overforsyning og frasortering snarere end en bevidst søgeproces endside kommunikativ handling.

Medieforskningens teoretiske forspring ligger i at den er vant til at kalkulere med overlæs, fravalg, irrelevans og forvirring.

Denne side af informationssamfundets slaraffenland er svær at begribe for mange professionelle informationsformidlere, f.eks. bib-

liotekarere, idet deres job er præget af problemerne med at skaffe informationer og skaffe adgang til dem. For brugerne og især for medieforskerne, er det indlysende at et stadigt mere påtrængende problem bliver det omvendte: At skaffe informationer af vejen: Sortere i et stort udbud og finde det som man har behov for eller lyst til at konsumere. (Behov og lyst er ikke altid sammenfaldende kategorier, som man véd fra børneopdragelsen og 70'ernes diskussion om de falske behov, se herom senere). For andre professionelle informationsformidlere, som eksempelvis reklamefolk og pædagoger, er hovedproblemet at skaffe plads i opmærksomhedsfeltet for lige netop deres informationstilbud. I virkeligheden vil denne tilgang blot være en variant af fravalgs- eller relevansstudiet og i tilgangen omend ikke i metoden kan pædagoger, reklamefolk og medieforskere da også ofte støtte hinanden, på trods af evt. uenigheder i målsætning. Fravalgsproblemstillingen vil få øget betydning i analysen af alle slags kommunikation i de kommende års overkommunikerede samfund. Ikke mindst i forståelsen af data- og informationsteknologiens mulige betydning for den ikke-erhvervsmæssige del af hverdagslivet, dvs. sfærerne for demokratiudøvelse, sociale netværk og reproduktion (afslapning).

Den bevidst søgende og målrettede adfærd, som mange informatik-utopister umiddelbart tager som model også for den private brug af informationsteknologien, vil først og fremmest gælde den professionelle anvendelse. I forhold til privatpersoner vil informationsteknologien skulle finde en plads i kampen om publikums tid, opmærksomhed og penge i et allerede stærkt ekspanderende mediemarked, præget af øget vægt på fascinationsmedier i form af især TV og musik. Datamedierne, der omend de gradvist får visuel grafik og billeder i farver, er domineret af verbalsproget og forudsætter at man kan og vil læse og helst også at man kan betjene et alfa-numerisk tastatur (svarende til en skrivemaskine). Mere brugervenlige systemer er på vej, men de er endnu så tidsrøvende at bruge frem for de professionelle alfa-numerisk baserede, at de et stykke ud i fremtiden vil fungere i de marginale områder (billetbestilling, postordre etc.) i forhold til individets primære informationsforsyning gennem massemedierne.

Der er med andre ord en dobbelt årsag til at fastholde medieforskningens indsigter: 1) Mange af de principielle kommunikationsmekanismer er de samme eller kan ihvertfald belyses med basis i det eksisterende teoriapparat og 2) Den privat anvendte informatik vil være en konkurrerende del af et samlet ikke-professionelt informationsmarked med massemedierne (TV) som væsentligste konkurrent. En nøgle til at forstå udviklingstendenserne i en markedsorienteret struktur er en analyse af de informationsbehov folk faktisk har. I hvilket omfang en sådan analyse kan ske teoretisk og ved at ekstrapolere tendenserne i den foreliggende empiri, må læseren vurdere ved artiklens slutning. Det er mit postulat, at mange i halvblind teknologibegejstring i for høj grad har fikseret på teknologiens muligheder og ikke dens faktiske og tendentielle anvendelsesformer:

Allerede Brecht mindede os i "Radiotheorie" (1927-32) om at muligheder i sig selv ikke nødvendigvis realiseres, ikke mindst fordi magt og ejendomsforhold sætter grænser:

"En kendsgerning er at vi hele tiden lader os trække om ved næsen af muligheder. Disse byer, som de nu ser rejse sig rundt omkring, er uden tvivl kommet som en overraskelse for et bourgeoisi, der er fuldstændig udtømt og slidt op af gerninger og ugerninger. Så længe dette bourgeoisi har dem i sin hånd, vil de fortsat være ubeboelige. Bourgeoisiet vurderer dem udelukkende efter de chancer, de naturligt tilbyder. Derfor den uhyre overvurdering af alle ting og indretninger, som der er "muligheder" i. Intet menneske bekymrer sig som resultater. Radionens resultater er beskæmmende, dens muligheder er "ubegrænsede".

.....

Hvis jeg troede at dette bourgeoisi levede i endnu hundrede år, så ville jeg være overbevist om at det endnu hundrede år ville ævle op om de uhyre "muligheder" der for eksempel ligger i radioen" (5).

Teoretisk forskning indenfor informationsteknologiens sociale og kommunikationsmæssige muligheder og konsekvenser, er af indlysende grunde ny og uden traditioner. Mange er med stor energi gået til biddet (og fadet!). I en sådan turbulent situation, hvor de mest positive udsagn har de bedste muligheder for at blive spredt og accepteret, er det vigtigt at fastholde den viden om samfundsforandring, socialpsykologiske processer og informationsstrømme som faktisk findes.

Informatikken og utopierne

De utopiske forestillinger om et bedre samfund i og med en øget anvendelse af informationsteknologi findes i flere former:

1. Den naive teknologifetischerede form, hvor utopien ikke er udfoldet, men blot implicit til stede i forestillingen om "fremgang", "udvikling", "decentralisering", flere informationer til "rådighed" for "alle" etc. (6).
2. Den reflekterede, der både ser informatikkens potentialer og de samfundsmæssige problemer som den skal bidrage til en løsning af, men som overser de sociale barrierer som informatikken ikke (eo ipso) får til at forsvinde.

En svagt argumenteret udgave af den anden type findes hos organisationen "FolkeData" (7), der ser bort fra politiske og økonomiske magtkonstellationer i samfundet og fokuserer på informatikkens muligheder alene begrundet i adgangen til informationer og derfor ser kollektivt ejede databaser som et reelt modstykke til kapitalens og statens kommunikative og informationsmæssige overlegenhed.

Vel nok den bedst argumenterede informatikutopi som jeg har læst, er den Lars Qvortrup fremlægger i bogen "Telematikkens betydning" (8). Utopien forbliver alligevel naiv og uden samfundsmæssig forankring og uden et helhedssyn trods sine hensigtserklæringer om det modsatte, sin tilsyneladende filosofiske argumentationsstyrke og meget nuancerede diskussion af en række centrale problemstillinger i den informationsteknologiske diskussion (anvendelse, konsekvenser, sociale eksperimenter etc.). For mig at se hænger det sammen med dens høje abstraktionsniveau. Utopien og tendensanalysen (for informatikken) bliver hævet til et niveau hvor stort set alle påstande er lige sande, idet de sociale bindinger (hos Qvortrup bl.a. kaldet lovmæssigheder) er borte.

Den manglende klarhed i distinktionen først og fremmest mellem produktiv og reproduktiv, dvs. mellem erhvervsmæssig og privat anvendelse gør det faktisk umuligt for Qvortrup at føre en egentlig tek-

nologianalyse igennem. Man kan ophobe flere eller færre oplysninger om teknologiens faktiske anvendelse og dermed se mere eller mindre troværdig ud, men argumenterne har ingen social forankring.

Derved indskriver bogen sig i den utopiske naivisme, som kan være stimulerende for fantasien (og det er den!) men er uanvendelig som vejviser i valget af teknologi. Hvilke typer af teknologi og hvilke sociale anvendelsesformer er de mest sandsynlige? Hvilke teknologiformer kan anvendes til at realisere bestemte sociale mål?

Hvis utopien skal have en vejledende funktion må den ophøre med at være abstrakt og blive integreret. Ole Thyssen har i bogen "Utopisk dialektik" opregnet et hieraki af utopier: (9)
Utopien som dagdrøm, som idealisering, som alternativ, som forstadium og endelig den integrerede utopi.
Det er den sidste der kan bruges til - målrettet - at ændre verden, så den bevæger sig i utopiens retning. Thyssen skriver herom:

".... Og det er igen hos Bloch at man kan finde en bestemmelse af denne nye form for utopi - den utopi som ikke bryder illusorisk med samtiden, men som indgår i samfundsprocessen. Sagt på en anden måde, så udskiller utopien sig ikke længere fra den konkrete beskrivelse og er med til at styre den.....

.... det er ikke længere muligt at fjerne sig fra det givne samfund for at nå frem til utopia, utopien har besindet sig på sig selv, har givet afkald på troen på sin almægt og har accepteret sin historiske funktion" (10).

Om lovmæssighed og utopi

Qvortrup føler et kvælergreb fra lovmæssigheden (hvad jeg før kaldte: "de sociale bindinger") og citerer Ernst Bloch:

"Hvor lovmæssigheden fastholder det, der gentager sig selv, dér holder tendensen pladsen åben for det ny". (11)

Qvortrup fortsætter selv:

Håbet til fremtiden skal ikke forankres i det lovmæssigt allerede tilblivne, men i det søgende og eksperimenterende endnu ikke værende (12).

Det præciseres ikke hvor denne lovmæssighed kommer fra og hvad den regulerer, men efter mit eget videnskabssyn, så er lovmæssig-

hedens område begrænset til dele af naturvidenskabernes felt. Samfundsvidenskaberne kan forklare og analysere en allerede stedfundet udvikling, men kan ikke med nogen lovmæssighed forudsige fremtiden, idet sociale begivenheder ikke er knyttet sammen i årsags-determinations-forhold og altså ikke overholder nogen regler. Al samfundsvidenskab er efter min mening analyse af tendenser, selv om visse økonomer og eksempelvis de såkaldte kapitallogikere optræder på hvad de hævder er et mere objektivi grundlag. Det er muligt at man efter mange års affinitet til kapitallogisk tankegang kan føle et behov for at frigøre sig fra sådanne deterministiske teoriformer og dermed ser den Bloch'ske mulighedsluft som særlig fri og velgørende. Men i euforien kan man måske komme til at hælde en for stor del af det socialistiske arvegods ud med badevandet. Det sidste synes at være tilfældet hos Lars Qvortrup, når han skriver (s. 177):

Det er en gammel socialistisk fejl - som også Herbert I. Schiller begår i sin ikke desto mindre brillante bog Who knows.... - at "se bort fra hvad der måske og måske og måske ikke er muligt" for udelukkende at fokusere på "hvad der faktisk og verificerbart ændrer sig".

Jeg mener at modstillingen er falsk, idet det utopiske håb om og arbejde for et andet og bedre samfund ikke er i modstrid med et nøgternt analysearbejde, der beskriver (ud fra bl.a. en behovsanalyse) hvad der sandsynligvis (men dermed ikke nødvendigvis) vil ske under bestemte forudsætninger.

Ernst Bloch har selv advaret mod at se bort fra realiteterne i den smukke passage fra Litterarische Aufsätze:

"Dog i alle lyse eller i det mindste, lysere verdensforbedringer, når de kun har blik for en åben himmel, uden køreplan, uden saglig skepsis, er dette ordsprog ikke fjernt: Håben og venten gør mange til narre" (min udhæv) (13)

I diskussionen om ny teknologi og sociale utopier er det i øvrigt værd at minde om, at en af de mest velargumenterede sociale utopier for et højteknologisk fremtidssamfund som ihvertfald jeg kender, findes antydningvis i Marx' skrifter og vel nok mest tydeligt beskrevet i Grundrisse (14). Man kan indvende, at den ikke

indeholder så mange anvisninger på hvorledes behovstilfredsstillelsen og fællesskabet i øvrigt skal administreres i praksis, men Qvortrup er også helt tavs på disse centrale områder i sine utopiske visioner.

Hvad er egentlig indholdet i Qvortrups utopi?

Når man irriteret, men også begejstret og spændt når frem mod slutningen af Lars Qvortrups bog og forventer nogle bud på hvordan informatikken kan skabe vores utopiske samfund, så henvises der til videre afdækning og frisættelse via sociale eksperimenter. Og da de sociale eksperimenter der refereres og Qvortrups begrebsmæssige ramme for dem (s. 177-213) ikke indholder mange konkrete utopier eller bare konkrete perspektiver - utopierne eksisterer så at sige kun i og med deres løfterigdom - føler man sig efter endt læsning som i et vist eventyr af H. C. Andersen om en kejser. - Og det er ikke det som nattergalen, selv om det mere direkte handler om teknologi.

De umættelige behov

Qvortrup citerer i øvrigt selv samme Andersen, men lægger ham hurtigt på is på grund af hans teknologiskepsis og tager "teknologientusiasten" Grundtvig (s. 72 f) til helt i stedet for. Selv om Andersen både i det af Qvortrup citerede fra Lykkens Kalosker (s. 71 f) og f.eks. i essayet "Om årtusinder" dokumenterer en utrolig visionær forståelse for teknologiens kraft og muligheder, så må Andersen alligevel kasseres fordi han ikke tror, at de mange muligheder gør os lykkelige. I kaloskerne fordi vores ønsker (behov) altid vil være mere vidtgående end det vi allerede har opnået. (s. 72)

Ved at undlade at tage problemet om behovenes relativitet og dermed deres principielle umættelighed op i den videre analyse, undgår Qvortrup at rejse tvivl om hvorvidt vi får et bedre liv når telematikkens velsignelser er nået ud til alle. Jeg synes at H.C. Andersens problemstilling er helt central og vil derfor antyde nogle perspektiver i en diskussion af vores faktiske (både objek-

tive, men først og fremmest betalingsvillige) behov for flere informationer og mere informationsteknologi til at distribuere og bearbejde dem og specielt informationsbehovens sociale basis.

Hvad kan vi egentlig bruge informationer til?

Min grundlæggende tese om informatik og behov er at vores fundamentale informationsbehov sædvanligvis ikke er artikulert på informatikkens niveau - og derfor næppe lader sig indfri af informationsteknologien.

Jeg foretager her et skel mellem fascinations- og informationsmedierne. De førstnævntes prototyper er TV, radio, grammofonplader. De sidstnævnte er dataskærme og teledata. De førstnævnte er tilbydende (Allucutions media) og skal derfor have fascinationen indbygget i deres fremtrædelse for at få et publikum, nå en modtager. De sidstnævnte grupper forudsætter en opsøgende adfærd (Consultation media).

Denne forskel sætter dybtgående skel med hensyn til anvendelsens sociale former. Både brugergrupper og brugeradfærd er kraftigt socialt og formålmæssigt stratificeret. Selv om dette kan synes indlysende, er det langt fra forstået af teknologiapologeterne, der forskelsløst taler om vores muligheder for at få alle tænkelige informationer til rådighed uden at spekulere nærmere over om og hvem der har behov for det.

Der kan være en pointe i (som der sker i Lars Qvortrups bog), at lade som om at informatikken kan stå til rådighed for kommunikationsbehov som vi enten ikke kender eller som i dag har så trange vilkår, at de næsten er usynlige. Pointen er, at vi ikke på forhånd afskærer os selv fra at gå ind og undersøge teknologiens muligheder. Ulempen ved dette åbne naivistiske synspunkt er, at alle anvendelsesmuligheder på forhånd må anses for lige sandsynlige og at der i selve behovsafdekningen - eksempelvis gennem sociale eksperimenter (se note 2) - bindes en masse ressourcer, der måske kunne have været bundet til mindre teknologifixerede og socialt set mere overskridende udviklingsprojekter.

Jeg mener, at Lars Qvortrup efter en kort kritik af behovsnormativismen reelt lader den videre behovsdiskussion være helt åben for alle tænkelige muligheder. Ved at afskære sig fra at bruge den eksisterende accumulerede viden om kommunikationsbehov, mener jeg at man gør de sociale eksperimenter langt mere tilfældige, langt mindre overskuelige og svækker sandsynligheden for at formulere en problemstilling som kan blive afdækket, analyseret og løst.

Teledata er et eksempel på et endda meget enkelt socialt experiment som trods sin primitivitet og forudsigelige fiasko kostede ca. 80 millioner og herved bandt omfattende ressourcer som ved en mere målrettet planlægning kunne have belyst behovet for en tjeneste af denne type langt mere solidt (15).

Excurs om sociale eksperimenter og økonomi

Hvis ovenstående skal udtrykkes instrumentelt, så mener jeg at små socialt baserede forsøg af typen fremtidsværksteder (16), skal rumme åbenheden og skævhederne (hele det Qvortrup'ske mulighedsfelt), men at de mere teknologisk krævende eksperimenter nødvendigvis må fokuseres og have en meget analytisk/teoretisk planlægningsfase. Fremtidsrettet datateknologi er endnu utrolig kostbar at implementere, dvs. udvikle, lave soft-ware til og få systemmæssigt i funktionsdygtig stand.

Det kan derfor være nyttigt at skelne mellem 1) småforsøg baseret i det væsentligste på eksisterende teknologi og simple dataløsninger - eller eventuelt helt uden anvendelse af teknologi, men med en social fordrings- eller kommunikationsproces i centrum og 2) store fremtidsrettede forsøg med teknologi som endnu ikke findes færdigudviklet på markedet.

Den sidste type forsøg koster, på grund af teknologiudviklingsomkostningerne og programtilpasningen, som tommelfingerregel mindst 100 millioner kroner. Det rene teknologibudget for de oprindeligt planlagte aktiviteter i Struer beløb sig til 80 millio-

ner kroner. Hertil kommer soft-ware og indkøring, der som regel koster mellem 2 og 10 gange hardwareomkostningerne, så det er vel næppe forunderligt at selv forsøg med så imponante titler som "Vejle bredbånd" i praksis vil realisere sig med mere begrænsede muligheder end de fleste forestiller sig i dag. Størrelsesforholdet kan også belyses ved at sammenligne med installationsomkostningerne i det tyske BIGFON/BIGFERN-forsøg, hvor installationer af to-vejs lyslederforbindelser med "bredbåndsmuligheder" (tale, data, TV) koster noget over 1 million kroner pr. tilsluttet husstand. (17)

De private behov er et sammenhængende system

Hvis vi fokuserer udelukkende på private menneskers kommunikationsbehov, så er der ingen grund til at agere naivt. Vi véd en del om, hvad folk vil anvende hovedparten af deres tid og penge til. De nye marginale anvendelser kan - ikke mindst ud fra et investeringsmæssigt og erhvervsmæssigt synspunkt - være nok så interessante, men det forandrer næppe vores sociale liv ret meget, at vi eksempelvis får Dankort og "home-banking".

Massemedierne og informatikken udgør, set ud fra et behovsanalytisk synspunkt, et sammenhængende omend meget komplekst system. (18). Anvendelsen af ét medium kan ikke restløst siges at dække brugen af et hvilket som helst andet kommunikations medium, men skal økonomisk og tidsmæssigt "finansieres" inden for samme ramme: Jvf. Niels-Jørgen Jensen i Televisioner (19). Den del af fritiden som ikke er bundet til reproduktionen (lave mad, sove, indkøb, hjemmets administration etc.) samt en lille del af de reproduktive formål. Firkantet sagt: Vi kan ikke løse de samme problemer og tilfredsstille de samme behov på en dataskærm og en TV-skærm. - Men hver lørdag kl. 15 skal der vælges: Vil du være lokaldemokratisk ved hjemmecomputeren og gå ind i den fortløbende elektronisk-debat om kommunens institutionsplaner eller vil du se Sportslørdag i TV?

Det manglende behovsbegreb

Når jeg her og i det følgende taler om behov og specielt informationsbehov, må det bemærkes, at jeg ikke taler ud fra et afklaret begreb om hvad behov er, men knytter en primitiv og ateoretisk forbindelse mellem et bestemt forbrug, en adfærd og et bagvedliggende behov. En sådan fremgangsmåde er som Peter Larsen (20) har vist i sin kritik af Horst Holzer (og især den danske anvendelse af Holzer-uddraget fra Mediesociologi) problematisk. Når det alligevel kan have en vis mening skyldes det to ting: At vi ikke har et afklaret psykologisk udviklet behovsbegreb og at der nødvendigvis er en sammenhæng mellem hvad vi vælger at gøre og vores behov. Forudsat at vi har et helt frit valg, hvad der dog sjældent er tilfældet.

Begejstringen for Holzer-uddraget i 2. halvdel af 70'erne skyldes ikke mindst at Holzer var den første, der tog arbejderklassens faktiske mediebrug alvorligt og sagde: Hvordan kan vi forklare denne klasse-mæssigt tilsyneladende selvmodsigende medieadfærd? Holzer inddrog de livsbetingelser som generede bestemte behov (for underholdning, afkobling) og fik derved legitimeret det som ellers blev bortforklaret som "falske behov", det vil sige behov som i deres tilfredsstillelsesform var så kapital-satte og kapitalisme-inficerede, at de ikke svarede til folkets reelle behov (hvem der så vidste hvordan de så ud).

Ved at karakterisere nogle behov som falske, sendte man en joker ind i analysen, nemlig de reelle eller objektive behov. Disse lod sig kun blotlægge ved en teoretisk analyse og på andres vegne. I frustration over formynderiet ved altid at skulle hævde, at proletarialtets medieforbrug var i modstrid med deres reelle behov og lyster, blev vi tvunget til at mene at lysterne allerede når de kom til udtryk i købs- eller konsumtionssituationen, var fordrejede for ikke at sige perverterede.

Holzer kortsluttede denne diskussion og siden har vi begejstret brugt empiriske medieforbrugsanalyser og "uses og gratifications-studies" til at belyse "behovene" og har gradvist mistet interes-

sen for at adskille den faktiske adfærd fra de reelle behov. Brugs- og bytteværdi må selvsagt også hænge sammen et godt stykke af vejen. Man betaler ikke flere tusinde kr. årligt for f.eks. TV (incl. licens, farve-kasse, fællesantenne og evt. video), hvis ikke man har en interesse i (et behov for) at se på skærmen.

Af disse teoriehistoriske grunde, og den deraf følgende uklarhed bl.a., vil de følgende 9 teser bygge på en blanding af eksempler og aggregerede teorier og alle veksle mellem egentlige behovsreflektioner og forhold der alene er begrundet i adfærdsanalyser.

9. teser om informationsbehovene

1.

Der er flere kommunikations- og informationstilbud til rådighed end vi kan nå at bruge. Det accentuerer valgsituationen og valgets kriterier (22).

2.

Der er forskellige tilfredsstillelelsesmåder for parallelle behov.

3.

Vi vælger ikke nødvendigvis medie efter rationelle kriterier.

Behovstfredsstillelsen har en objektiv og rationel kerne, men selve valget og tilfredsstillelsen af et informationsbehov, sker som regel på subjektive og spontane præmisser. Det betyder eksempelvis, at det underholdende ofte foretrækkes frem for det rationelle, det individuelle behov tilfredsstilles før det kollektive etc.

Man kan opstille en analyse af et individs objektive interesser i at løse et bestemt problem eller fremme en bestemt udvikling, men når det kommer til stykket spiller andre forhold stærkere ind.

4.

Der er dybe modsætninger mellem individuelle og kollektive behov.

De individuelle har det fascinerende mediemarked at vælge tilbud fra, hvor de kollektive behov kræver, at man forpligtiger sig på

en struktur, en regelmæssighed og en personlig investering med et usikkert resultat. Modsat TV, der garanterer (næsten) en kalkulerbar oplevelse.

Findes der i øvrigt i dagligdagen et behov for f.eks. demokrati?

5.

Mange kommunikations- og informationsmedier tilfredsstillere behov indirekte, dvs. de skygger for et bagvedliggende og mere direkte behov, som vi - hvis mulighederne var der - ville søge tilfredsstillet først. Behovene for demokrati og kommunikation er indirekte behov. Beskæftigelse med informationsteknologi er den nærmeste omvej til at realisere andre og mere fundamentale behov. Hermed er ikke sagt noget om hvorvidt det ene er overordnet det andet, men at de indirekte behov gerne lader sig substituere med et mere direkte, men ikke omvendt.

6.

Informationsbehov opstår ikke spontant og tilfældigt i og med fremkomsten af en ny teknologi, som f.eks. teledata. Den nye teknologi vil nok udvide, men primært erstatte allerede kendte behovs-udfoldelser. Telefonen har således ikke for den private bruger realiseret et hidtil ukendt eller udækket snakke- eller informationsbehov, men er en teknologisk formidling af samtalen fra landsbygaden, og det spontane besøg fra dengang lokalkontakterne funktionelt set var vigtigere end de fjerne. Urbaniseringen har gjort det fysisk set sværere at opretholde familiære eller erhvervsmæssigt set afbalancerede sociale netværk, men telefonen (og transportnettet i øvrigt) gør det muligt for os at fastholde sociale netværk henover store fysiske afstande (23).

TV dækker tilsvarende behov for visuel og fascinerende underholdning som har været kendt siden gladiatorkampene. TV har erstattet film, der igen tog pladsen fra markedsgøgl og teater. TV har flyttet tilfredsstillelsen ind i hjemmene. I takt med at fritiden er opstået som reel fri og privatiseret tid, har først radio og siden TV udfyldt den ledige plads.

7.

Behovenes kerne er historisk, tilfredsstillelsesformerne er nye. Teknologien der formidler tilfredsstillelsen, bliver betydningsfuld i sig selv i og med, at den gradvist udvikler nye typer informationsindhold, bearbejder og udvider de kendte behov. Behovene er dynamiske, de tilpasser sig og formes i vekselvirkningen med tilfredsstillelsesmulighederne. Hverken behov eller tilfredsstillelsesformer er dog på nogen måde tilfældige.

8.

Behovene sættes af det sociale rum. Eksempelvis vil nedsat arbejdstid (til under 35 timer) og mere eller mindre permanent arbejdsløshed, ændre både behov og udfoldelsesmuligheder. De senere år er udviklingen vistnok gået i retning af en simpel forlængelse af eksisterende tendenser, således at når folk med et stort TV-forbrug får mere tid til rådighed (f.eks. ved arbejdsløshed), så ekspanderer TV-forbruget og andre passive konsumptionsformer. Hvis samfundet og de nære sociale omgivelser skifter holdning til både arbejde og arbejdsløshed og perspektiverne ændres (borgerløn, frivillige sabbatorninger) kan man imidlertid teoretisk forestille sig helt nye informations- og konsumptionsbehov. Sådanne ændringer forudsætter nye sociale strukturer og igangsættes næppe af ny informationsteknologi, isoleret set.

Kommunikationsbehovene synes i øvrigt at være bestemt af de klassiske sociologiske parametre: Køn, alder, uddannelse og socialgruppe i nævnte rækkefølge. Især kønsdimensionen sætter kvalitative forskelle i adfærd og behov, som endnu er utilstrækkeligt belyst. Lars Qvortrups bog tyder på at også de sociale omstændigheder omkring de øvrige hovedparametre let kan forsvinde i utopiernes klare luft.

9.

Den elektroniske kommunikationsteknologi har i hidtil uset omfang muliggjort asociale, privatiserede tilfredsstillelsesformer. Det nære samfunds kommunikation og fællesbevidsthed er erstattet af familiernes orientering imod - ikke sig selv - men deres familisle mediekonsum.

Fællesbevidstheden skabes nu i metropolernes mediecentre. Konsumptionen er decentraliseret, men bevidsthedsdannelsen er centraliseret mere end nogensinde tidligere i historien (24).

Fællesbevidsthed og fravær

Udviklingen af en ny lokal fællesbevidsthed og konsumptionsstruktur må ske i konkurrence med metropolkulturens fascinationskraft. Måske vil den væsentligste konkurrenceparameter i denne kamp om opmærksomhed og bevidsthed ikke være elektronisk formidling, men direkte samvær. Måske skal den elektroniske lokalkommunikation blot være opslagstavle for genskabelsen af det lokale fællesskab.

Datagræsrodsprojektet "Community Memory" i Californien (25), har vistnok som de eneste praktisk arbejdende datafolk indset dette og har i konsekvens heraf nægtet adgang til systemet fra hjemmecomputere/-terminaler. Deres terminaler er kun opstillet på offentlige steder som butikker, biblioteker, cafeer. "Ellers skaber datateknologien øget isolation", siger de og jeg giver dem ret. - For enden af kablet er du alene.

Informatikkens mest dynamiske og nok væsentligste egenskab set i privat sammenhæng er tendensen til fysisk decentralisering og privatisering. Det er en logik der er indbygget allerede i TV-apparatet i og med at det er så lille og billigt. Ligesom det desværre er utopisk at tænke sig fjernsyn konsumeret i små fælleslokaler uden for familien, anser jeg det for absurd at konsumere informatikken kollektivt. Også her er hovedtendensen, at det bliver stadigt billigere, stadigt mere flytbart og fleksibelt (26).

Skal det kollektive nås, må anvendelsesformen konstant motivere til en overskridelse af hjemmets isolation. Anvendelsesformen må vise hen til de direkte og egentlige kommunikationsbehov, som informatikken er redskab for. Men herved kan det blive meningsløst (uden for en 100% kapitalstat logik) eller perverst at anvende teknologi.

I det japanske Hi-Ovis eksperiment var husmødrene de eneste, der viste et skær af entusiasme for to-vejs-video i hjemmet.

Uden børneinstitutioner var de lænket til hjemmet og brugte to-vejs lokal-TV til at få øje på naboen, etablere en kontakt. Som fanger af den japanske kultur kunne de alene befries via teknologien. Er det kernen i utopien omkring bredbåndsnettet: Den elektroniske overskridelse af kærnefamiliens og privatisolationens fængsel? Jeg kan godt være bange for det, idet behovet for denne overskridelse er stigende og kontaktevnen på det direkte psykologiske plan måske endda samtdigt faldende.

En indikation i denne retning, er meldingerne om en længe savnet anvendelsesform for teledata udover som elektronisk telefonbog, varebestilling etc, altså substitution af eksisterende kommunikationsmuligheder. Omsætningen i de største franske teledatasystemer, først og fremmest omkring Strassbourg, har i 1985 rundet 100 millioner franske franc (27). Denne markante vækst koncentrerer sig om delvis anonym brevskrivning i et elektronisk postsystem. F.eks. under overskriften: "Den ensomme", kan man skrive lidt om sig selv: En slags kontaktannonce eller eventyr. Dagen efter kan man indsamle svar og kommentarer og evt. ved en fornyet kommunikation opfordre ens elektroniske pennevenner til at udveksle navn og adresse. Uden ironi lanceret som "den elektroniske balmasker". Man kan vælge at gå i anonym direkte simultan dialog med hinanden, eller lade meddelelserne hobe sig op på ens elektroniske posthylde. Et "Træfpunkt", uden at stemmen røber dig.

Om det er en marginal udvikling for kontaktsvage grupper eller en ny hovedlandevej i kommunikationsudviklingen må læseren gisne om. Uanset det nye i formen, så udtrykker det i alt væsentligt et kendt og måske uerkendt stort behov hos mange i den anonyme urbanstruktur. End ikke stemmen skal afsløre os, hvad der i øvrigt svarer lidt til flere undersøgelsers ret negative holdning til billedtelefoner: Denne forbedrede kommunikationsteknologi afvises af mange fordi samtalepartneren herved kommer for tæt på. Vi har måske allerede i dag vænnet os til - og positiveret - det fysiske fravær af den vi taler med.

Måske er denne distance og flygtighed i kommunikationen informatikkens egentlige utopiske indhold. Den gør det tåleligt for os

at leve i byens teknokosmos ved enten at holde selve samfundet og dets sociale relationer på afstand eller ihvertfald give os en reguleringsmulighed af de ydre påvirkningers intensitet.

NOTER

1. Første linie i Det kommunistiske Manifest af Marx og Engels.
2. Sociale eksperimenter er et låneord fra Frankrig, hvor regeringen og det statslige telefonselskab har iværksat en række forsøg med ny tele- og informationsteknologi (i Frankrig kaldt "telematique") i flere byer og regioner siden slutningen af 1970'erne. Forsøgene i Frankrig har været dikteret af forskellige teknologiudviklingsønsker i højere grad end analyser af sociale kommunikationsbehov. Ved en konference i Odense (International Conference on Social Experiments with Information Technology, (FAST-program), 13.-15. januar 86) karakteriserede en embedsmand (Claire Ancelin) fra det franske PTT, da også forsøgene som "acceptability studies" snarere end sociale eksperimenter. Endvidere fremgik det af konferencens afsluttende plenum, at de dominerende problemer ved indførelsen af nye informationssystemer og ny informationsteknologi var af organisatorisk art (hvem igangsætter? hvem er ansvarlig for indhold? hvordan integreres systemerne i eksisterende og tilsvarende? etc.). Canadieren Bill Melody fremhævede i sit indlæg, at hele verden i de seneste år havde fungeret som et socialt experiment for nye informationsteknologier og der var så meget ubearbejdet materiale at hente her, at han havde svært ved at forestille sig forskningsmæssige begrundelser for den voldsomme satsning på de eksisterende såkaldte s.e., idet de kommunikationsmæssigt set indeholdt ret begrænsede nye perspektiver. - En oversigt over de væsentligste franske forsøg fås i Lars Qvortrups bog: Telematikens betydning. Gyldendal 1984 og de danske er beskrevet i: Forsøg med informationsteknologi - en status. Miljøministeriet, Planstyrelsen 1985.
3. Denne dualisme er væsentlig i Lars Qvortrups bog (op.cit.), der omtales senere i artiklen og er citeret herfra.
4. En kort introduktion findes i D. McQuail og Windahl: Communication Models, Longman, London & New York 1981.
5. Citeret fra Erik Thygesen (red): Folkets Røst. Tiderne Skifter 1974.
6. Se f.eks. Studieselskabet DANMEDIA's rapporter, især nr. 1 og 5, København henholdsvis maj 1980 og august 1983.
7. "Folke-data" trådte offentligt frem i 1983 især via formanden Morten Olsen. Organisationens mest markante praktiske forslag var en alternativ folkejet database.
8. Op.cit. Da de sociale perspektiver i anvendelsen af informationsteknologien spiller en stor rolle i de seneste års debat og Qvortrups bog sammenfatter en række af argumenterne for de positive utopier, tages den som udgangspunkt i det følgende, selv om den ikke i sin analyse er typisk.
9. Ole Thyssen: Utopisk Dialektik. Gyldendal 1976, s. 127 ff.
10. Thyssen, op.cit. s. 169
11. Fra Bloch's Experimentum Mundi, hos Qvortrup, op.cit., s. 41.
12. Ibid.
13. Her citeret fra Jørn E. Andersen m.fl. (red): Ernst Bloch - en introduktion. Mødtryk 1982, s. 53.
14. Karl Marx: Grundrisse. Se eksempelvis s. 591 ff (tysk udgave).

15. Der foreligger ikke officielle tal. Beløbet er skønnet ud fra oplysninger fra teleadministrationerne (direkte omkostninger), administrationernes interne ikke opgjorte omkostninger (personale og telefontrafikomkostninger) samt informationsleverandørernes samlede investeringer (ca. halvdelen af beløbet).
16. Se Jungk og Müllert: Håndbog i fremtidsværksteder. Politisk Revys Forlag 1984. Se endvidere artiklen andetsteds i Mediekultur af Jytte Christensen og Anker Brink Lund.
17. Oplyst mundtligt til forfatteren af embedsmand i Deutsches Bundespost. Det franske forsøg i Biarritz oplyses i en rejserapport fra TELUS-projektet på Danmarks Tekniske Højskole, Institut for Samfundsfag, 1985, at beløbe sig til et noget lavere, men stadig sekscifret beløb.
18. Jvf. Frands Mortensens artikler i Bidrag nr. 9/10 (Odense 1979/80 og Massekultur & Medier nr. 9, Odense, 1983.
19. Lund, Prehn og Poulsen: (red): TeleVisioner. Teknisk Forlag 1983.
20. In: TeleVisioner, op.cit.
21. (udeladt)
22. Jvf. f.eks. Preben Sepstrup: Forbrug af massekommunikation. Institut for Presseforskning, Århus 1976.
23. Jvf. bl.a. Oluf Danielsen: Fra telefon til telekommunikation. Stencil, Institut for Samfundsfag, Danmarks tekniske Højskole 1985.
24. Denne dobbelte og modsatrettede udviklingstendens er med stor konsekvens fastholdt og dokumenteret i Ole Prehn: Oven kablerne - neden satellitterne. Aalborg Universitetsforlag 1985.
25. Projektet har eksisteret henved 10 år og har i to perioder haft en database med direkte adgang for alle fra 3-5 terminaler. Udover gratis salgs- og tilbudsannoncer er basen som et elektronisk konferencesystem brugt til lokal og almen politisk kommunikation. Via et gennemarbejdet søgeordsystem og en automatisk sletteprocedure for ikke-anvendte informationer, er databasen i de to forsøgsperioder holdt overskuelig og tilsyneladende anvendelig.
26. I min afhandling (Mediestruktur og samfundsforhold i Grønland, Stencil, København 1975) har jeg argumenteret for en mere social anvendelse af TV, men den faktiske udvikling er som ventet gået i retning af en stærk privatisering af konsumet, omend video giver anledning til samsen-ing og udveksling af bånd.
27. Oplysningerne om omsætning og anvendelsesform er givet i et indlæg af Raymond-Stone Iwaasa (Videotex and Convivial Messaging Systems) på konferencen i Odense (se note 2).

Jørgen Poulsen er lektor ved Institut for uddannelse og socialisering, Aalborg Universitetscenter.